

Fattigdomsfällor och marginaleffekter*

En viktig avsikt med skattereformen var att sänkta marginalsatser stimulerar ökade arbetsinsatser. Detta syfte motverkas emellertid av att vissa avgifter stiger och vissa förmåner sjunker med växande arbetsinkomster. De samlade marginaleffekterna kan fortfarande vara betydande, i extrema fall över hundra procent.

Den offentliga sektorn påverkar familjerna på många sätt. Genom att en person betalar skatter under den yrkesaktiva perioden och mottar pensioner vid hög ålder jämnas den ekonomiska välfärden ut mellan olika livsfaser. Jämfört med en hypotetisk situation helt utan transfereringar och inkomstskatter, men allt annat lika, är levnadsförhållandena i dagens befolkning avsevärt jämnare fördelade. Men de omfördelade ambitionerna kan även ha icke avsedda effekter. Genom att slå en kil mellan faktorersättning och möjligheter till privat konsumtion bidrar omfördelningsambitionerna till att resursfördelningen snedvrides. Incitamenten till förvärvsarbete reduceras, medan hemarbete och fritid blir mer attraktivt. Den totala samhällsproduktionen blir mindre än annars och den offentliga budgeten påverkas negativt. Strävan att lindra sådana effekter har varit en huvudorsak till 1991 års stora skattereform.

Skattereformen innebär att marginalskatterna har sänkts kraftigt. Men in-

komstskattesystemet samspelar med transfereringar som trappas av med stigande inkomster och inkomstrelaterade avgifter, så att marginaleffekterna ändå blir höga. Inkomstprövade överföringar och inkomstrelaterade avgifter riktar främst till dem som har det dåligt ställt, varför samspellet mellan inkomstskatter och inkomstprövade transfereringar och avgifter ibland kallas för *fattigdomsfällan*. Den som hamnar i fattigdomsfällan har svårt att genom ökat eget förvärvsarbete förbättra sin ekonomiska situation.

Med denna artikel vill vi bidra med faktaunderlag om marginaleffekter och fattigdomsfällor i dagens Sverige, så att en diskussion om förändringar i syfte att reducera marginaleffekter och fattigdomsfällor kan underbyggas. Frågorna är: För vem är lågt utbyte av ökat eget förvärvsarbete aktuellt? Varigenom uppstår detta? Hur höga är de typiska marginaleffekterna för olika familjetyper?

Reformer för att lindra fattigdomsfällor och marginaleffekter måste ta sin utgångspunkt i att dessa uppkommer som resultatet av konflikter mellan svärförenliga mål. Fördelningshänsyn motiverar stöd för de sämst ställda och budgethän-

Ekonom dr IRENE ANDERSSON och docent BJÖRN GUSTAFSSON är båda verksamma vid National-ekonomiska institutionen, Göteborgs universitet.

* Artikeln bygger på vår rapport till Expertgruppen för Studier i Offentlig Ekonomi, Andersson & Gustafsson [1992].

syn att ett eventuellt skattebortfall minimeras. Minskade margineffekter kan antingen uppnås genom sänkta fördelningpolitiska ambitioner eller försämrade träffsäkerhet för transfereringar.

Frågeställning

Ökad arbetsinkomst kan uppkomma på många sätt. Det kan handla om att arbeta mer intensivt i anställningen, något som är möjligt för anställda med ackordslön och för egenföretagare. Lontagare kan bestämma sig för att öka arbetstiden, tex genom att välja mer övertidsarbete. Det kan handla om att påbörja en andra anställning. Gifta kvinnor kan bestämma sig för att arbeta heltid i stället för deltid. En löntagare kan eftersträva befordran till ett bättre avlönat arbete hos arbetsgivaren eller byta arbetsgivare. Lågt privat-ekonomiskt utbyte betyder svaga incitament till de tänkbara förändringarna. Men även då incitamenten är stora kan det finnas hinder för att realisera en önskad större arbetsinkomst, eftersom erbjudanden om mer eller bättre betalt arbete kan saknas på den aktuella orten eller vid den aktuella tidpunkten.

Förutom lön finns en rad andra inkomstslag, tex sjukpenning, föräldrapenning och arbetslöshetsersättning som också, på ett eller annat sätt har att göra med individens förvärvsarbete. Dessa inkomster likställs med löner taxeringsmässigt och i vår analys. Vi kallar dem genomgående *arbetsinkomster*.

För olika delar av det samband som för övrigt intresserar oss används följande termer:

- *Marginalskatt* uttrycker hur inkomstskatten ändras när inkomsten förändras. I det nya skattesystemet blev marginalskatten mindre enhetlig än vad som ursprungligen föreslagits genom att grundavdraget gjordes beroende av inkomstens storlek. Grundavdraget är baserat på basbeloppet. År 1992 är det

lägst 10700 kronor vid en taxerad arbetsinkomst upp till 62700 kronor och över 189100 kronor. I intervallet däremellan ökade grundavdraget upp till 19400 kronor för att sedan avtrappas.

- Med *marginaleffekt* menas hur mycket av en liten inkomstökning som avgår som inkomstskatter, reducerade transfereringar och ökade avgifter för social service. Margineffekten är alltså minst lika stor som marginals-katten. När vi här talar om marginaleffekt, menar vi effekten av en inkomstökning en period på betalningar under samma eller en närliggande period. Fördröjd effekt gäller tex för bostadsbidraget, där en inkomstförändring under ett år påverkar bostadsbidraget två år senare.

Former och omfattning

Transfereringar och avgifter om sammanlagt 30 miljarder kronor per år kan ge upphov till margineffekter. Ungefär en tredjedel av totalbeloppet avser *bostadsstöd*. I bostadsbidragssystemet görs skillnad mellan barnlösa under 29 år och andra. För de senare sker avtrappningen av stödet vid en högre inkomstnivå och i en lägre takt. Det kommunala bostadsbidraget till folkpensionärer reduceras mot pensionsinkomster, kapitalinkomster och förmögenhet, men inte mot arbetsinkomster. Bostadsstöden utgår efter individuell ansökan. Därför kan det hända att bidragsberättigade personer inte ansöker, vilket kan ses som bristande träffsäkerhet i systemen.¹

Studiefinansieringssystemet kan ge upphov till margineffekter, såväl vid utbetalningen som vid återbetalningen, vilket i det förra fallet säkert är frågan om en medveten egenskap. Studiemedel för framför allt högskolestuderande är äg-

¹ För en diskussion om underutnyttjande av socialförsäkringsförmåner, se van Oorschot [1991].

nade att möjliggöra studier utan att förvärvsarbete skall få inkräkta.² Omkring 7 miljarder kronor utbetalas årligen som studiemedel och de återbetalda studiemedlen omfattar ca 2 miljarder varje år. Studiemedlen består dels av studiebidraget, som är en ren transferering eftersom ingen återbetalningsskyldighet föreligger, dels av återbetalningspliktiga studiemedel, numera studielån.

Det finns nästan en miljon personer med studiemedlsskulder i Sverige. Återbetalningsreglerna för studielån som beviljats fr o m 1989 skiljer sig från villkoren för tidigare studiemedel. I det äldre systemet kan en låg inkomst leda till uppskjuten återbetalning. Detta ger marginaleffekter på 20 procentenheter vid en statlig taxerad inkomst på 3,5 basbelopp och strax däröver. Ungefär 20 procent av dem med studieskulder beviljas sådant uppskov varje år.³ För de nya studielånen gäller att återbetalning skall ske med ett årsbelopp på fyra procent av den sammanräknade inkomsten, enligt den senaste taxeringen.

Socialbidraget är individuellt behovsprövat och förutsätter ansökan. Rätten till bistånd uppkommer då behovet inte kan tillgodoses på annat sätt, som t ex genom förvärvsarbete. Bidraget administreras kommunalt och varje kommun har sin vägledande socialbidragsnorm. Biståndsbesluten kan uppfattas som att familjer med inkomster under normen (och som dessutom uppfyller övriga krav) beviljas bidrag upp till normen. Detta innebär att marginaleffekten är 100 procent. År 1990 utbetalades nästan 5 miljarder kronor som socialbidrag.

Barnomsorgsavgifterna från föräldrarna för kommunal omsorg uppgår till cirka 3 miljarder kronor. Enligt en kartläggning av Kommunförbundet [1990], har 80 procent av landets kommuner inkomstrelaterade taxor.

Underhållsbidrag är en överföring mellan familjer grundad på lagstiftning. Om en förälder inte har vårdnaden om barnet

och inte heller bor tillsammans med barnet skall denna förälder betala underhåll. Socialstyrelsen har meddelat allmänna råd om hur underhållsbidrag kan beräknas. Modellen innebär att barnens schablonmässigt beräknade behov stiger med deras ålder. Om den underhållsskyldiges inkomster överstiger förbehållsbeloppet för egna och eventuellt hemmavarande barns behov, skall en del av överskottet betalas till vårdnadshavaren. Underhållsbidragets storlek är också beroende av vårdnadshavarens inkomst. När inget eller ett litet underhållsbidrag betalas kan vårdnadshavaren i stället motta *bidragsförskott*, vilket fungerar som en försäkring från den offentliga sektorn. Det kan då vara aktuellt för försäkringskassan att återkräva den underhållsskyldige på det förskotterade underhållsbidraget.

Man kan argumentera för att betalning av underhållsbidrag inte skall anses ingå i marginaleffekten. Den inkomstandel som försvinner för en underhållsskyldig till dennes barn har ju sin motsvarighet i en kärnfamilj. När föräldrarna får högre inkomster förutsätts att även hemmavarande barn får del därav. Om man talar om marginaleffekter för icke hemmavarande barns försörjning borde man även kunna tala om marginaleffekter för hemmavarande barns försörjning. Motargumentet är att barn i en kärnfamilj har svårare att hävda ett schablonmässigt beräknat behov. Det belopp detta behov motsvarar drivs inte in av någon myndighet. Inbetalningarna av bidragsförskott till försäkringskassorna uppgår årligen till ca en miljard kronor.

Avgifter om sammanlagt omkring en miljard kronor per år för en del sociala tjänster som främst riktas till ålderspensionärer är inkomstprovade. Det handlar

² Det inkomstprovade stödet till gymnasiestudierande har liten omfattning.

³ Långt ifrån alla till uppskov berättigade ansöker härom.

främst om *avgifter för social hemtjänst och färdtjänst*. Härtill kommer *helackorderingsavgift vid ålderdomshem och liknande*. Eftersom det är kommunerna som tillhandahåller tjänsterna varierar taxorna mellan dessa.

Ca en halv miljard kronor betalas årligen till *asylsökande* vid förläggningar eftersom dessa numera inte har rätt till socialbidrag. *Hemutrustning till flyktingar* finansieras från och med 1991 med ett särskilt lån. Efter två år skall lånen börja återbetalas. Personer med låg inkomst kan efter ansökan beviljas uppskov eller nedsättning med amorteringen.

Hustrutillägg är en förmån inom folkpensioneringen som riktas till par, där mannen är pensionär men kvinnan ännu inte uppbär pension. Tillägget avtrappas mot kvinnans inkomst. Antalet förmånstagare har minskat kraftigt under senare år och totalbeloppet är nu nere i mindre än en halv miljard kronor. En regel om att mottagaren måste vara född 1934 eller tidigare innebär, att denna förmån successivt kommer att avvecklas.

Analysmetod

Vår analys av marginaleffekter är långtifrån den första för svenska förhållanden. Så påvisade tex Matthiessen [1973] samspelet mellan inkomstbeskattning och bostadsbidrag för år 1973. Vad som skiljer vår framställning från tidigare är aktualiteten. Vi beaktar också avsevärt fler transaktioner som kan ge upphov till hoga marginaleffekter.

Vi har efterbildat 1991 års inkomstskatte-, transfererings- och avgiftssystem i en beräkningsmodell som applicerats på uppgifter om arbetsinkomster 1989. Ambitionen har dock inte varit att försöka återbilda alla system beskrivna i föregående avsnitt. Utanför beräkningarna ligger socialbidraget och asylbidraget. Man kan med visst fog hävda att marginaleffekten för den som uppbär någon av dessa överföringar är 100 procent. Vi tar

heller inte med avgifter för hemtjänst, färdtjänst och ålderdomshem eftersom det här sällan är aktuellt med ökade arbetsinkomster. Hustrutillägget har också uteslutits, eftersom det berör ganska få och antalet berörda dessutom avtar. Den relativt marginella omfattningen av bidraget vid gymnasiestudier och hemutrustningslån till flyktingar gör att vi bortser från dessa.

Beräkningsmodellen har även begränsningar på grund av att alla detaljer inte har medtagits. Till exempel har varje kommun sin daghemstaxa, och deras konstruktion kan vara helt olika. Vi har då fått nöja oss med att illustrera effekter för några kommuners taxor. Vidare förutsätter våra beräkningar av hur marginaleffekterna påverkas av underhållsbidragsreglerna att underhållsbidraget automatiskt justeras vid förändringar av såväl den underhållsskyldiges som den underhållsberättigades ekonomi, medan många underhåll i verkligheten ändras högst sällan.

Hur höga är då de typiska marginaleffekterna? Administrativ statistik kan detaljerat visa tex hur många pensionärer som får kommunalt bostadstillägg. Men ett sådant underlag säger inte något om resultatet av samspelet med inkomstbeskattningen. Sådana upplysningar kan i stället erhållas från urvalsundersökningar. Vi har utnyttjat HINK (Statistiska Centralbyråns årliga undersökning av hushållens inkomster) som består av ca 10 000 familjer. Vi tar fram detaljerade uppgifter om arbetsinkomster från HINK kategorivis.⁴ Finns det många observationer i datamaterialet, återger vi för en kategori tio värden för antalsmässigt lika stora grupper, i annat fall rapporteras färre värden.

⁴ Vi utgår från värden för variabeln arbetsinkomst skattad för år 1989 och raknar upp dessa till 1991 års priser med hjälp av basbeloppet, dvs vi har förutsatt att reallonerna har förblivit konstanta.

Olika inkomstprövade transfereringar berör olika befolkningsgrupper. Därför delar vi upp befolkningen i ömsesidigt uteslutande kategorier. Vi börjar med de mest okomplicerade förhållandena för att fortsätta med mer sammansatta. Kategorierna täcker tillsammans in 3,5 miljoner hushåll.⁵ Utanför analysen är främst familjer med fortidspension och/eller änkepension.

De tre kategorier som behandlas är:

- Familjer med en eller två vuxna medlemmar i aktiv ålder utan barn och som saknar pensionsinkomster av betydelse. Vidare gäller att personerna varken betalar eller erhåller underhållsbidrag. De uppbär inte heller studiemedel. Vi kallar denna kategori, *barnlösa*. Det finns ca 1,7 miljoner sådana familjer i den svenska befolkningen.
- Familjer med två vuxna medlemmar i aktiva åldrar med hemmavarande barn, där man saknar pensionsinkomster av betydelse. Dessutom gäller, att personerna varken betalar eller mottar underhållsbidrag. De uppbär inte heller studiemedel. Vi kallar dem *kärnfamiljer*. Det finns knappt 700 000 sådana familjer i befolkningen.
- Familjer med en eller två vuxna som mottar eller betalar underhållsbidrag. Barn kan förekomma, liksom att någon vuxen har studiemedel. Pensionsinkomster av betydelse saknas. Vi kallar dem *underhållsskyldiga och ensamföräldrar*. Antalet i befolkningen är knappt 100 000 respektive ca 175 000.

Barnlösa

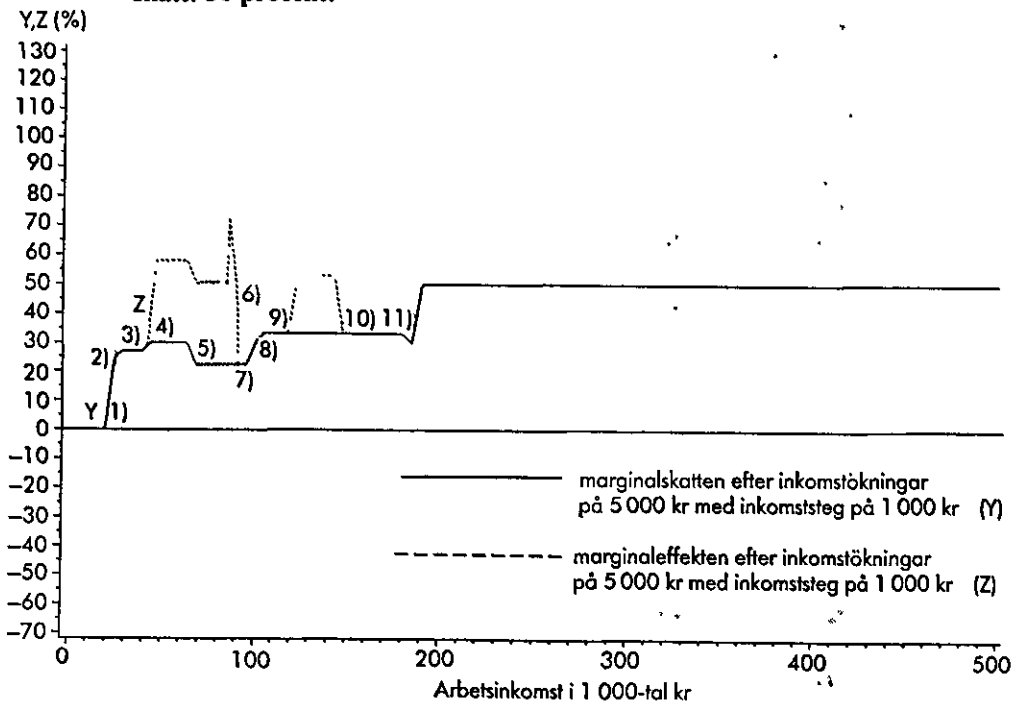
Sambandet mellan bruttoinkomst, marginalskatt och marginaeffekt för ensamstående yngre än 29 år illustreras i *Figur 1*. Marginalskattekurvans ojämnheter beror på att grundavdraget är inkomstrelaterat samt på gjorda antaganden om inkomstberoende avdrag. Marginaeffekten går upp till över 50 procent i och med att bostadsbidraget börjar trappas av vid bruttoinkomsten 42 000 kronor. Avrundningsregler för bostadsbidraget gör att marginaeffekten får extremt höga värden kring 86 000 kronor. Över bruttoinkomster på 118 000 och upp till 147 000 kronor kan återbetalning av studiemedel enligt det äldre systemet ge ett tillskott till marginaeffekten. Om personen i stället återbetalar de nya studielånen försvinner denna puckel, men i stället höjs marginaeffekten för hela intervallet med fyra procentenheter.

Om individen i *Figur 1* har fyllt 29 år modifieras figuren, eftersom bostadsbidraget då börjar trappas av vid en högre inkomstnivå och i en långsammare takt. Detta innebär, att intervallet för nedtrappning blir längre. Skillnaden visar sig i intervallet mellan 42 000 kronor och 150 000 kronor. Marginaeffekter upp till 60 procent kan uppkomma, eftersom bostadsbidraget reduceras samtidigt som ratten till uppskov med återbetalning av studiemedel gradvis försvinner.

Hur ser dessa samband ut när två lever tillsammans? Under olika förutsättningar om inkomstfördelningen mellan makarna, får ett par där båda har inkomst ett gynnsammare utbyte med den offentliga sektorn, jämfört med om bara en av makarna har inkomst. Vid samma familjeinkomst (brutto) är i många fall marginaeff-

⁵ I vår rapport till ESO analyserar vi även studerande och har där även modellerat reglerna för utbetalning av studiemedel. Dessutom ingår pensionärerna som en femte kategori.

Figur 1 Sambandet mellan bruttointkomsten, marginals-katten samt margina-effekten för en barnlös ensamstående person som är yngre än 29 år, 1991. Kommunal-skatt: 30 procent.

- 1) Inkomsttagaren börjar betala inkomstskatt.
- 2) Maximal skattereduktion för fackföreningsavgifter (500 kr).
- 3) Maximalt schablonavdrag under inkomst av tjänst (4 000 kr).
- 4) Bostadsbidraget börjar trappas av.
- 5) Grundavdraget börjar trappas upp.
- 6) Bostadsbidraget helt avtrappat.
- 7) Maximalt grundavdrag.
- 8) Grundavdraget börjar trappas ner.
- 9) Uppskovet för återbetalning av gamla studiemedel börjar upphöra.
- 10) Uppskovet för återbetalning av gamla studiemedel upphör helt.
- 11) Grundavdraget helt nedtrappat.

fekten högre, om en person ensam förtjänar hela inkomsten.

Tabell 1 anger typiska margina-effekter för olika deciler (tiondelar) bland olika kategorier barnlösa. Bland de ensamstående har de två första decilerna så låga arbetsinkomster, att deras margina-effekt är lika med noll eller mycket låg. Puckeln med hög margina-effekt över 50 procent på grund av bostadsbidragets avtrappning

syns tydligt för fjärde och femte decilerna ensamstående. Inkomstskattesystemets effekter med marginals-katt om 50 procent är tillämpliga endast på den sista eller de två sista decilerna.

Tabell 1 Typiska marginaleffekter för barnlösa familjer i olika arbetsinkomstlägen (deciler). Beräkningar utifrån 1991 års regelsystem och statistiska uppgifter om befolkningens arbetsinkomster från HINK 1989, uppräknade till 1991 års nivå med basbeloppet.

	FAMILJETYP		
	Ensamstående under 29 år	Ensamstående 29-64 år	Par med två inkomsttagare ^x
Totalt antal familjer i befolkningen	643 000	545 000	490 000
Decil (efter arbetsinkomst)	P r o c e n t		
1	0	0	35
2	4	22	40(37)
3	27	42	28
4	58	63(42)	33
5	52	63(42)	45
6	33	33	45
7	53(33)	33	53(45)
8	44(33)	27(33)	53(45)
9	33	50	50
10	50	50	50
Median	27	62(43)	45
Medianarbetsinkomsten uttryckt i 1991 års priser	102 000	154 000	309 000

^x Under antagande av att inkomstfördelningen mellan makarna är 64/36 procent.

( ) Anger värden aktuella om personen/familjen i fråga inte har studiemedel som skall återbetalas enligt de äldre reglerna eller de effekter som skulle ha erhållits, om man hade kunnat bortse ifrån vissa avrundningsregler, t ex för bostadsbidrag.

Kärnfamiljer

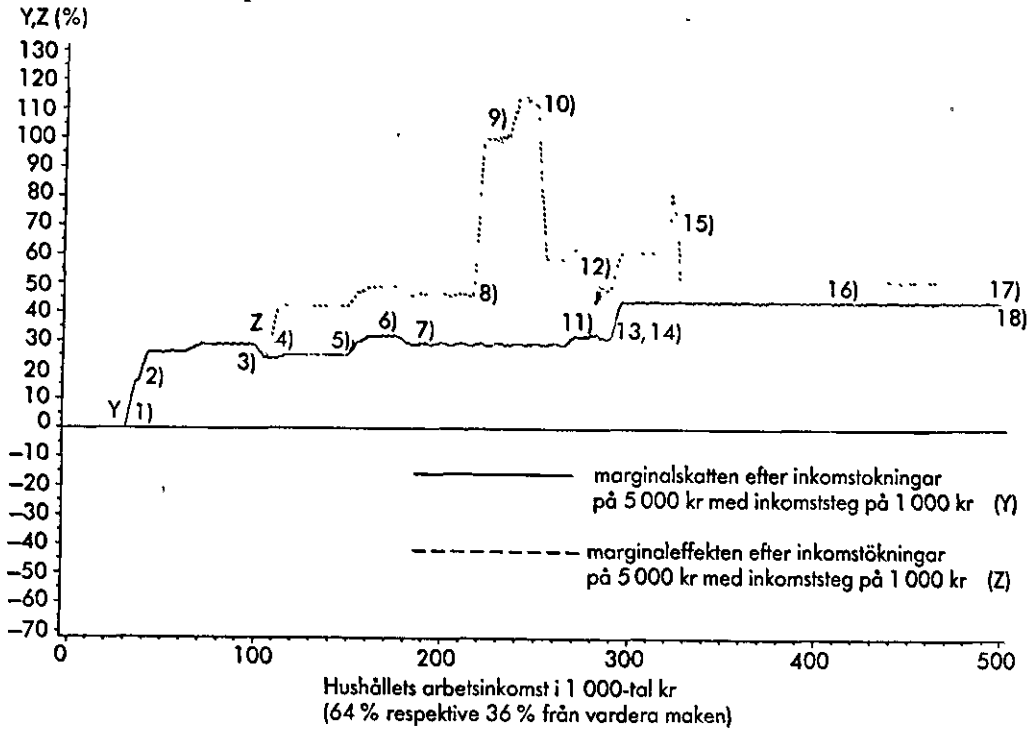
Kärnfamiljernas marginaleffekter är i många situationer högre än marginaleffekterna för barnlösa par på grund av att bostadsbidraget avtrappas under ett längre intervall och att det finns taxor för kommunal barnomsorg som är inkomstrelaterade. Taxorna för barnomsorgen har olika konstruktion i olika kommuner. Ett extremt fall är den inkomstrelaterade taxa som tillämpas i Stockholm. Taxan är inlagd i *Figur 2*. Avgiftsbefrielse kan i denna kommun beviljas utifrån socialbidragsnormen. Men under ett kort intervall, där befrielsen avtrappas, når taxan också högsta avgift, vilket då motsvaras

av en hög enhetstaxa. Marginaleffekten går därmed upp till ca 100 procent vid inkomster som motsvarar vad två lågavlönade fortjänar, när den ene arbetar heltid och den andre deltid.

I de följande redovisade beräkningarna utgår vi från den relativt vanliga procenttaxan.⁶ Av *Tabell 2* framgår det att avtrappningsreglerna för bostadsbidraget är aktuella redan för den första decilen. Detta system bidrar till marginaleffek-

⁶ Procenttaxa utnyttjas i 97 kommuner enligt Kommunförbundet [1990]. I våra beräkningar har vi utgått från den som utnyttjas i Eskilstuna.

Figur 2 Sambandet mellan familjeinkomsten (brutto), marginals-katten samt marginal-effekten för en familj med två vuxna och tre hemmavarande barn, 1991. Två barn i kommunal barnomsorg med Stockholms kommuns taxa. Kommunal-skatt: 30 procent.

- 1) Inkomsttagaren med den högsta inkomsten (nr 1) börjar betala inkomstskatt.
- 2) Inkomsttagaren med den lägsta inkomsten (nr 2) börjar betala inkomstskatt.
- 3) Grundavdraget för nr 1 börjar trappas upp.
- 4) Bostadsbidraget börjar trappas av.
- 5) Maximalt grundavdrag för nr 1.
- 6) Grundavdraget för nr 1 börjar trappas ner.
- 7) Grundavdraget för nr 2 börjar trappas upp.
- 8) Disponibel inkomst > Socialbidragsnormen (216 000 kr), vilket ger en inkomstprövad daghemsavgift < taxan.
- 9) Uppskovet för återbetalning av gamla studiemedel börjar upphöra för nr 1.
- 10) Prövning av disponibel inkomst mot socialbidragsnormen ger full daghemsavgift, vilken samtidigt når sin högsta nivå.
- 11) Maximalt grundavdrag för nr 2.
- 12) Uppskovet för återbetalning av gamla studiemedel upphör helt för nr 1.
- 13) Grundavdraget för nr 2 börjar trappas ner.
- 14) Grundavdraget för nr 1 helt nedtrappat.
- 15) Bostadsbidraget helt avtrappat.
- 16) Uppskovet för återbetalning av gamla studiemedel börjar upphöra för nr 2.
- 17) Uppskovet för återbetalning av gamla studiemedel upphör helt för nr 2.
- 18) Grundavdraget för nr 2 helt nedtrappat.

Tabell 2 Typiska marginaleffekter för kärnfamiljer med två vuxna och två försörjare i olika arbetsinkomstlägen (deciler). Beräkningar utifrån 1991 års regelsystem och statistiska uppgifter om befolkningens arbetsinkomster från HINK 1989, uppräknade till 1991 års nivå med basbeloppet.

	Antal barn i familjen*		
	Ett barn	Två barn	Tre barn
Antal barn med kommunal barnomsorg	0	1	2
Totalt antal familjer i befolkningen	256 000	285 000	111 000
Decil (efter arbetsinkomst)	P r o c e n t		
1	42	48	49
2	46	52	54
3	40	64(52)	54
4	33	78(33)	66(54)
5	42	46	67(55)
6	42	46	68
7	42	46	85(68)
8	42	46	50
9	52(42)	56(46)	50
10	50	49	50
Median	42	46	56
Medianinkomsten uttryckt i 1991 årspriser	306 000	309 000	290 000

* Under antagande av att inkomstfördelningen mellan makarna är 36/64 procent.

( ) Anger värden aktuella om personen/familjen i fråga inte har studiemedel som skall återbetalas enligt de äldre reglerna eller de effekter som skulle ha erhållits, om man hade kunnat bortse ifrån vissa avrundningsregler, t ex för bostadsbidrag.

terna till och med tredje decilen för familjer med ett barn, till och med fjärde decilen för dem med två barn och till och med sjunde decilen för dem med tre eller fler barn. Genom att vi har antagit att antalet barn i en familj med barn i kommunal barnomsorg ökar med antalet hemmavarande barn, stiger också marginaleffekten med antalet barn. Bland familjerna med tre barn är marginaleffekterna minst 50 procent. Om dessutom studiemedel enligt de äldre reglerna skall återbetalas blir effekterna synnerligen höga.

Eftersom antalet ensamförsörjare är mycket få redovisar vi endast uppgifter för

medianhushållet, dvs det hushåll för vilket det finns lika många hushåll som har högre inkomst som det finns hushåll med lägre inkomst. Oberoende av antalet hemmavarande barn befinner sig medianhushållet i början av intervallet där bostadsbidraget avtrappas och har därför en hög marginaleffekt. Se *Tabell 3*. Hårtill kan uppskov med återbetalning av studiemedel vara aktuella för dem med ett eller två barn. För den "mediane" ensamförsörjaren med tre eller flera barn är dock arbetsinkomsten så låg, att en ökad återbetalning av studiemedel enligt det äldre systemet inte är aktuell vid en liten inkomstökning.

Tabell 3 Typiska marginaleffekter för kärnfamiljer med två vuxna och en försörjare. Beräkningar utifrån 1991 års regelsystem och statistiska uppgifter om befolkningens arbetsinkomster från HINK 1989, uppräknade till 1991 års nivå med basbeloppet.

	Antal barn i familjen		
	Ett barn	Två barn	Tre barn
Totalt antal familjer i befolkningen	8 000	9 000	8 000
Median	69(50)	70(50)	50
Medianinkomsten uttryckt i 1991 årspriser	176 000	159 000	123 000

( ) Anger värden aktuella om personen/familjen i fråga inte har studiemedel som skall återbetalas enligt de äldre reglerna eller de effekter som skulle ha erhållits, om man hade kunnat bortse ifrån vissa avrundningsregler, tex för bostadsbidrag.

Ensamföräldrar och underhållsskyldiga

Ett av fem barn i Sverige lever inte i en traditionell kärnfamilj. Vårdnadshavaren, dvs den förälder som barnet bor hos, är som regel berättigad till underhåll från den andre föräldern, den underhållsskyldige. I de allra flesta fall är vårdnadshavaren en kvinna och den underhållsskyldige en man. Ca 300 000 familjer mottar underhållsbidrag/bidragförskott. De flesta är ensamstående med barn, men ungefär en tredjedel av mottagarna är par med barn, dvs vårdnadshavaren har en ny partner. De som betalar underhållsbidrag är avsevärt färre, något under 200 000 familjer. Differensen gentemot antalet mottagare kan föras tillbaka på bidragsförskottet. Eftersom den typiske betalaren är en ensamstående man utan barn och den typiske mottagaren är en ensamstående kvinna med barn, koncentrerar vi oss på sådana fall.

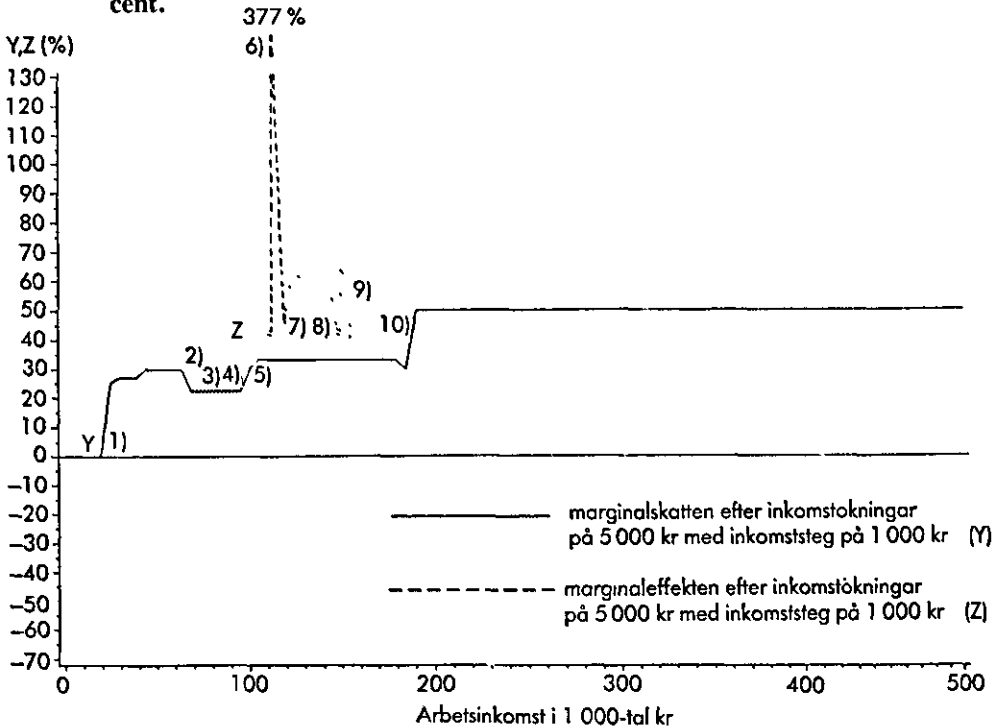
Marginaleffekterna för ensamstående underhållsskyldiga utan barn liknar dem för barnlösa. Den tillkommande marginaleffektens storlek ökar med antalet underhållsskyldiga barn, men minskar med vårdnadshavarens överskott.

I *Figur 3* återges situationen för en person som är minst 29 år, skyldig att betala

underhåll för ett barn som är 9 år gammalt. Vidare förutsätts att vårdnadshavaren inte har något överskott, tex på grund av att hon deltidsarbetar. Vid en bruttoinkomst på 114 000, vilket motsvarar en mycket låg lön för heltidsarbetande, blir underhållsbidraget till fullo betalningspliktigt. Därigenom blir marginaleffekten exceptionellt hög. För högre inkomster ger underhållsbidraget inget tillskott till marginaleffekten. Figuren modifieras om vårdnadshavaren har högre inkomst. Underhållsbidragssystemets tillskott blir aldrig lika högt, men i gengäld sträcker det sig över ett längre intervall.

Ensamföräldrar och deras barn har generellt en förhållandevis låg ekonomisk standard i olika länder, se OECD [1990]. Till dem riktas därför olika former av samhällsstöd. Enligt Hauser [1987] finns det tecken på, att ensamföräldrar och deras barn i Sverige inte är lika underprivilegierade som de är i flera andra länder. Många ensamföräldrar är berättigade till bostadsbidrag och har därigenom förhållandevis höga marginaleffekter. Bostadsbidraget är helt avtrappat vid en bruttoinkomst om 222 000 kronor för familjer med ett barn, medan denna gräns är högre för dem med fler barn. Härtill kan komma barnomsorgsavgifter samt att det

Figur 3 Sambandet mellan bruttointkomsten, marginals-katten samt margineffekten för en ensamstående underhållsskyldig person som är 29 år eller äldre utan hemmavarande barn, 1991. Denne är skyldig att betala underhåll för ett barn som är 9 år, vars vårdnadshavare saknar överskott. Kommunkatt; 30 procent.

- 1) Den underhållsskyldige (UHS) börjar betala inkomstskatt.
- 2) Grundavdraget börjar trappas upp.
- 3) Bostadsbidraget börjar trappas av.
- 4) Maximalt grundavdrag.
- 5) Grundavdraget börjar trappas ner.
- 6) UHS börjar betala underhåll, varvid det fastställda underhållet (paragraf 31) genast uppgår till bidragsberättigat barns schablonbehov (1 6 760 kr) = taket, vilket är mer än bidragsförskottet (1 2 880 kr).
- 7) Uppskovet för återbetalning av gamla studiemedel börjar upphöra.
- 8) Uppskovet för återbetalning av gamla studiemedel upphör helt.
- 9) Bostadsbidraget helt avtrappat.
- 10) Grundavdraget helt nedtrappat.

mottagna underhållsbidraget kan reduceras.

Det finns flera skillnader mellan situationen för ensamföräldrar och ensamstående utan barn. Bostadsbidragets avtrappning är aktuellt över ett längre inter-

vall. På grund av barnomsorgstaxan är margineffekten generellt högre för ensamföräldern. Avtrappande underhållsbidrag ger däremot endast ett övergående bidrag till margineffekten.

Margineffekter över 50 procent är ak-

Tabell 4 Typiska marginaleffekter för underhållsskyldiga och ensamföräldrar med barn i olika arbetsinkomstlägen (kvartiler). Beräkningar utifrån 1991 års regelsystem och statistiska uppgifter om befolkningens arbetsinkomster från HINK 1989, uppräknade till 1991 års nivå med basbeloppet.

	Underhållsskyldiga ^x ensamstående utan hemmavarande Ett/Två underhåll	Ensamföräldrar med antal hemma- varande barn ^{**}	
		ett	två eller fler
Totalt antal familjer i befolkningen	92 000	102 000	72 000
Första kvartil	73/87	40	22
Median	47/58	56	57
Tredje kvartil	54/60	76(56)	56
Medianarbetsinkomsten uttryckt i 1991 års priser	162 000	132 000	120 000

^x Skattingarna utgår från dem som faktiskt betalt underhåll, och inkluderar ej dem som skulle ha betalt underhåll om bruttoinkomsten möjliggjort detta. Vårdnadshavaren antas ha medelhög lön.

^{**} Ett barn i kommunal barnomsorg

( ) Anger varden aktuella om personen/familjen i fråga inte har studiemedel som skall återbetalas enligt de äldre reglerna eller de effekter som skulle ha erhållits, om man hade kunnat bortse ifrån vissa avrundningsregler, tex för bostadsbidrag.

tuella för ensamföräldrar med ett barn i kommunal barnomsorg, om bruttoinkomsten är som lägst 100 000 kronor, dvs för nästan alla som heltidsarbetar eller arbetar lång deltid. I så gott som hela intervallet mellan 151 000 kronor och 220 000 kronor är marginaleffekten över 70 procent. Först när bostadsbidraget är helt avtrappat sjunker marginaleffekten ned till 55 procent.

Eftersom det finns ganska få familjer av den typ vi är intresserade av i HINK-undersökningen begränsas *Tabell 4* till kvartiler (fjärdedelar) efter arbetsinkomsten. Den första kvartilen underhållsskyldiga har en mycket hög marginaleffekt, ca 72 procent vid ett underhåll och hela 87 procent vid två underhåll. För medianen och den tredje kvartilen är effekten nere i ca 50 procent vid ett underhåll och ca 60 procent vid två underhåll.

Många ensamföräldrar har en anmärkningsvärt låg arbetsinkomst vilket måste tolkas som att många är deltidsarbetande. Detta är förenligt med att marginaleffekten är hög vid heltidsarbete. Därigenom

är den angivna marginaleffekten ganska låg för den första kvartilen. För den "mediane" ensamföräldern är marginaleffekten nästan 60 procent. En mycket hög marginaleffekt kan förekomma, om återbetalning av studiemedel enligt de äldre reglerna är aktuellt för dem med ett barn. De flesta ensamföräldrar med två eller flera barn har dock så låga arbetsinkomster att en ökad återbetalning av studiemedel inte är aktuellt vid en liten inkomstökning.

Slutsatser

Samspelet mellan inkomstskatter och inkomstprövade bidrag gör att marginaleffekterna kan vara höga utan att den ekonomiska standarden är det. I dagens Sverige är det årligen frågan om ett tiotal transfereringar och avgifter för några sociala tjänster om tillsammans 30 miljarder kronor som kan ge upphov till marginaleffekter. Vårt modellarbete omfattar inkomstskattesystemet, bostadsstöden, barnomsorgstaxor, studiemedel, samt un-

derhållsbidrag/bidragsförskott.

Vår analys pekar på att marginaeffekterna fortfarande är synnerligen höga för vissa kategorier och nivåer på bruttoinkomsten. Därigenom finns det starka incitament för familjerna att undvika sådana tillstånd. Man bör t ex undvika att arbeta heltid, om man är underhållsskyldig med låg lön. Vidare är det privatekonomiskt föga lönsamt att arbeta mer för lågavlönade ensamföräldrar med minst två barn, och med ett barn, om lönen är medelhög.

Diskussionen under 1980-talet om höga marginaeffekter gällde främst inkomstskattesystemets effekter och därigenom familjer med höga inkomster. Detta ledde fram till 1991 års skattereform, varigenom marginaeffekterna sänktes för sådana familjer. Våra resultat antyder, att inriktningen på 1990-talets marginaeffektsdebatt blir en annan än under det föregående decenniet.

Referenser

- Andersson, I A-K & Gustafsson, B, [1992], *Fattigdomsfallor*. Rapport till Expertgruppen för Studier i Offentlig Ekonomi (ESO). Ds 1992:25, Stockholm.
- Hauser, R, [1987], "Comparing the Influence of Social Security Systems on the Relative Economic Position of Selected Groups in Six Major Industrialized Countries: The Case of One-parent Families". *European Economic Review*, vol 32, s 192-201.
- Kommunförbundet, [1990], *Barnfamiljernas ekonomi och kommunernas taxor*. Stockholm.
- Matthiessen, L, [1973], "Marginaeffekterna, indexregleringen och regeringens skatteförslag". *Ekonomisk Debatt*, årg 1, nr 5, s275-289.
- OECD, [1990], *Lone-parent Families*. Social Policy Studies, No 8. Paris.
- van Oorschot, W [1991], "Non-take-up of Social Security Benefits in Europe". *Journal of European Social Policy*, vol 1, s 15-30.